

СЕМІОТИЧНИЙ ПІДХІД ДО ВИВЧЕННЯ ЛЕКСИЧНОЇ СИНОНІМІКИ В СУЧАСНІЙ ЖІНОЧІЙ ПРОЗІ

Розглядається семіотичний підхід до вивчення лексичної синоніміки в сучасній жіночій прозі. Здійснюється аналіз синонімічних рядів як послідовностей лексико-семантичних варіантів у контексті художніх творів. Подається класифікація синонімів, представлених у сучасній жіночій прозі, відповідно до компонента значення, яким відрізняються лексико-семантичні варіанти контекстуального синонімічного ряду.

Ключові слова: сучасна жіноча проза, семіотичний підхід, лексичний синонім, лексико-семантичний варіант

Рассматривается семиотический подход к изучению лексической синонимии в современной женской прозе. Осуществляется анализ синонимических рядов как последовательностей лексико-семантических вариантов в контексте художественных сочинений. Приводится классификация синонимов, представленных в современной женской прозе, соответственно с компонентом значения, которым отличаются лексико-семантические варианты контекстуального синонимического ряда.

Ключевые слова: современная женская проза, семиотический подход, лексический синоним, лексико-семантический вариант.

The semiotic approach to the lexical synonymy in the modern feminism prose is investigated. The analysis of the synonymic row as the sequences of the lexical semantic variant in the context of the prose is being carried out. The classification of the synonyms which are present in the modern feminism prose accordingly with the meaning component, which makes the difference between the lexical semantic variants of the contextual row is pointed.

Key words: the modern feminism prose, the semiotic approach, the lexical synonymy, the lexical semantic variant.

У сучасній лінгвістичній літературі досить активно обговорюється питання про лексичну синоніміку. В численних наукових розвідках теоретичного характеру наводиться ряд визначень синоніміа, які на перший погляд суперечать одне одному. Серед цих дефініцій визначають два основні напрями: 1) визначення, в основі яких лежить значення слова (Л. Булаховський, С. Кротевич, А. Ахманова); 2) визначення, в основі яких лежить явище дійсності або поняття, що називається словом (А. Євгенєва, Р. Будагов, М. Шанський, М. Жовтобрюх, Ю. Апресян). Межа між цими двома підходами (1) синонімі – слова близькі за значенням, 2) синонімі – слова, що називають одне поняття, але різняться відтінками в значенні) проводиться не за визначенням синоніміа, а за розумінням значення слова, зокрема поняття як одного з компонентів значення.

Так у мовознавстві з'являються визначення синоніміа, які виходять із розуміння семантики слова як багатоконпонентної структури (В. Виноградов, Л. Лисиченко, Д. Шмельов) і

наголошують при розгляді питань синоніміки розмежовувати значення слова і значення лексико-семантичного варіанта слова, відповідно розуміти синонімічний ряд як послідовність лексико-семантичних варіантів, тобто значень слів, а не самих слів (М. Муравицька, Д. Шмельов). Таке визначення започаткувало семіотичний підхід до вивчення лексичної синоніміки. Дослідження в таких термінах і в межах такого підходу буде актуальним і обов'язково продуктивним під час аналізу лексичної синоніміки на матеріалі художнього твору.

З огляду на це, мета нашої статті полягає у вивченні лексичної синоніміки як лексико-семантичного варіанта слова, тобто окремого значення багатозначного слова, на матеріалі сучасної жіночої прози. У зв'язку з цим постає необхідність у розгляді явища лексичної синонімії, класифікації лексико-семантичних варіантів таких одиниць та їх дослідженні в термінах компонентного аналізу.

Як відомо, слова не є замкненими мовними одиницями. Кожна лексична одиниця вступає в систему словникового складу в різноманітні зв'язки з іншими лексичними одиницями, які певним чином впливають на її семантику. Не новим є положення і про те, що семантична своєрідність слова найбільш яскраво розкривається саме при зіставленні з іншими словами, синонімічними з ними, що слово не ізолюється від інших лексичних одиниць. У мовознавстві давно підкреслювалась необхідність вивчати не кожне окремо узятє слово, а групи слів, семантично пов'язаних одне з одним. Синонімія звичайно розглядається як система взаємовідносин слів на основі семантичної спільності, яка виявляється в мові протягом тривалого періоду її історичного розвитку. Взаємодія лексичних одиниць у плані синонімії носить об'єктивний характер і є конкретним вираженням загальних семантичних закономірностей в тій чи іншій мові. При аналізі синонімії багатьма вченими підкреслюється обов'язкова наявність диференціальних ознак у синонімічному ряді. Сам по собі процес узагальнення містить властивості розрізнення та певної схожості, тому слово здатне встановлювати синонімічні відносини з кількома лексемами як у системі мови, так і в мовленні.

Розуміння синонімічного ряду як послідовності лексико-семантичних варіантів, тобто значень слів, а не самих слів, називається семіотичним підходом до співвідношення значення слова і його формальних ознак. «Таке розуміння не тільки не заперечує відносну формальну самостійність і семантичну цілісність слова у лексико-синонімічній системі художнього твору (як не заперечує їх розгляд слова як єдності його різних семантичних варіантів), а, навпаки, виходить з цієї самостійності і цілісності» [6, с. 29]. Аналіз синонімічного ряду в контексті художньої літератури як послідовності значень слів, а не самих слів враховує семіотичні закономірності суспільного функціонування і розвідку історично сформованого полісемічного слова, а саме: використання автором значень слів у процесі написання твору. Позамовна ситуація і мовленнєвий контекст сприяють, по-перше, реалізації того чи іншого значення слова і на цій основі синонімізації значень слів; по-друге, – виникненню в межах нових значень, здатних до синонімізації. Полісемія у процесах синхронної реалізації і в результаті діахронічного розвитку збагачує синонімічні можливості мовної системи. Кожний синонімічний ряд у літературному творі є рядом значень різних слів: полісемічне слово входить у різні синонімічні ряди саме завдяки своїй багатозначності, наявності в нього лексико-семантичних варіантів. Семантичні відмінності між цими варіантами пов'язані відмінностями в синтаксичних умовах їх мовленнєвої реалізації.

Розглядаючи структуру лексико-семантичного варіанта слова, ми беремо до уваги такі визначені в лінгвістиці компоненти значення, як предметно-

понятійна віднесеність слова; його суспільно-усвідомлене емоційне забарвлення; належність слова до певного лексико-граматичного розряду (частини мови); місце в стилістичній системі мови.

Отже, синоніми виникають з необхідності фіксувати в слові нові відтінки явища, уявлення чи поняття, можуть характеризувати не саме явище, а своєрідність бачення, оцінки його в суспільстві, з'являтися внаслідок диференціації значень або синонімічного зближення, що розвиваються в мовній системі.

«Для визначення типів синонімів важливими є компоненти значення лексико-семантичного варіанта слова, що важко піддаються словесному описові, але містять у собі такі важливі суто мовні елементи значення, як лексична, семантична і синтаксична сполучуваність слова і належність його до певної словотворчої парадигми» [4, с. 41]. Залежно від того, яким компонентом (або компонентами) значення відрізняються два синонімічні лексико-семантичні варіанти, слова-синоніми поділяються на кілька груп. Найбільш поширеним є поділ синонімів на логічні, емоційні і стилістичні відповідно до трьох аспектів характеристики слова. Проте це тільки загальна класифікація, у межах кожного з підрозділів якої може бути своя диференціація.

Логічні, або ідеографічні, за термінологією В. Виноградова, синоніми виникають внаслідок фіксування в слові диференційних ознак поняття. Вони відрізняються тим, що в синонімі фіксується якась нова риса самого явища, риса, що в значення синонімічних слів, які існували до цього, не включається. Основна функція синонімів цього типу – уточнювати характеристику поняття. Залежно від компонента, яким відрізняється значення двох слів, можна визначити такі підгрупи синонімів у прозових творах сучасних українських письменниць.

Синоніми, що служать для підкреслення й виділення певної ознаки поняття, яка з точки зору того, хто говорить, є істотною. Так, слова *розтанути-розвіятися* (1. Розтавати – *перен.* поступово зникати, ставати непомітним, нечутним або переходити в рідкий стан; розвіюватися – розноситися, розсіюватися в повітрі, за вітром або *перен.* розсіюватися, зникати) виявляють різний ступінь цілеспрямованості дії, об'єднуються за допомогою компонента значення «зникнути», а диференціюються семантичним варіантом «спосіб дії». Слова-синоніми *гарячий-розчервонілий* (1. **Гарячий** – жаркий, палючий або *перен.* який має високу температуру; сильно нагрітий [2, с. 213]; 2. **Розчервонілий** – розпечений до червоного [2, с. 716]) синонімізуються за рахунок семи «температура», «колір», адже той, який дуже гарячий, розпечений, має відтінок червоного: «*Випалило б Майку до кісток, не померла – розтанула б, розвіялася на попіл*» [3, с. 43]. «*Та пізно увечері, коли надзвичайно ласкава Тома – гаряча-розчервоніла після ванни – ніби ненавмисно забула застібнути халат і так пройшлася повз*

чоловіка лебідкою, *Реп'ях* раптом засумував, очі долу» [3, с. 56].

2. Синоніми, що служать для виявлення ступеня чи міри ознаки, якості або стану. Сюди належить значна кількість прикметників (*молодий-сильний, тихий-мирний*) співвідносні їм слова з інших частин мови: іменники (*молодість-сила, тиша-мир*), прислівники (*молодо-сильно, тихо-мирно*): «Тоді й сама рука, відчуваючи себе **молодою** і **сильною**, не надто багато часу присвячувала вихованню своїх дітей-пальців...» [1, с. 19]. «... Я була б несказанно рада закінчити розповідь про солодку Дарусю та Івана Цвичка на оптимістичній ноті, мовляв, нарешті з'явився у бідної сироти захисник, який не дав пальцем зачепити її нікому, і зажили вони **тихо-мирно**, і біль покинув Дарусю, лиш хіба що не вернувся голос...» [5, с. 12]. Так, **молодий-сильний** (**1. Молодий** – стосується молодості, належний, властивий їй [2, с. 502]; **2. Сильний** – який має велику силу або свідчить про неї [2, с. 891]) поєднуються в синонімічному ряді за рахунок семи «сила», адже *молодий* значить здоровий, а тому *сильний*. Синоніми *тихий-мирний* (**1. Тихий** – який майже не утворює звуків, не робить шуму [2, с. 1003]; **2. Мирний** – який нічим не порушується, не переривається; спокійний, тихий [2, с. 602]) поєднуються семою «спокій».

3. Синоніми, що характеризують інтенсивність дії або стану. В парах дієслів *припасти-причайтисся* (**1. Припадати** – притулятися до чого-небудь, пригортатися до когось [2, с. 802]; **2. Причайтисся** – ховаючись від кого-небудь, намагатися бути непомітним; притаюватися [2, с. 808]) друге слово виражає ту саму дію або стан, що й перше, але більш інтенсивно виявлені, напр.: «Поштарка біля лави до землі **припала, причайлася**, очі заплющила, Бога на поміч: хай би повиздихали...» [3, с. 26].

4. Синоніми, що відрізняються характером дії: *битися* (завдавати ударів [2, с. 114]) – *калатати* (завдавати ударів із більшою силою [2, с. 401]); *ворожити* (*перен.* поратися біля когось, чого-небудь [2, с. 217]) – *зілювати* (позбавляти хвороби, недуги, робити здоровим кого-небудь; виліковувати) напр.: «Після примхливої близькості минула година, та Майчине серце й досі **б'ється-калатає**» [3, с. 34]. «Бо з ним болу не стало, ніби брав її і **ворожив-зілював**» [3, с. 32].

5. До класу логічних синонімів відносять також ті відтінки значення, які пов'язані з характером сполучуваності, властивому кожному з членів синонімічної групи. Так, *розхристаний-розкиданий* (**1. Розхристаний** – *перен.* в якому немає ніякого порядку; безладний [2, с. 813]; **2. Розкиданий** – який перебуває у безпорядку; неприбраний [2, с. 801]) синонімізуються за рахунок семи «безладність», проте поза контекстом матимуть різну сполучуваність, адже *розкиданий* може мати окрім об'єкта дії ще й суб'єкт, напр.: «Оминула облуплений капuletцівський клуб, пішла засніженою вулицею: а немале село ці Капулетці –

хат тридцять назбирається, тільки розхристане якесь, розкидане» [3, с. 68].

Другий клас синонімів за значенням пов'язаний із стильовою диференціацією лексики, з місцем слова в стилістичній системі. Для стилістичних синонімів основним є протиставлення не за відмінностями в понятті, а за вживанням слова переважно в тому чи іншому функціональному стилі. Тому серед стилістичних синонімів багато таких, що за предметно-понятійним значенням є тотожними. У стилістичних синонімах протиставляються слова міжстильові (стилістично-нейтральні) і більш або менш фіксовані щодо певного стилю. Так, у синонімічних рядах *напружитися-знітисся, безсиле-зів'яле-змаліле* перше слово є міжстильовим, а усі наступні належать до художнього стилю. Оскільки синоніми в лексичній системі об'єднуються не парами, а гніздами, що складаються з кількох слів, то синонімічне гніздо може становити складну систему стилістичних протиставлень. В окремих випадках стилістично нейтральне слово може мати два і більше синонімів у певному стилі, напр.: «*Реп'ях напружився, знітився чогось, запитав ніби байдуже*» [3, с. 35]. «*Даруся, зів'яла, геть зовсім безсила, змаліла, як дитинка, мовчки давала себе обертати, а потім сідала, тримаючи голову в колінах, поки Марія холодними руками мастила їй тім'я*» [5, с. 19]. Так, *напружитися* (нервово збуджуватися, сильно хвилюватися [2, с. 509]) – *знітисся* (*перен.* відчувати збентеження, ніяковіти від чого-небудь [2, с. 342]) зближуються семою «хвилювання» тільки в межах контексту, де *знітисся* вживається в переносному значенні, тобто є стилістично-забарвленим. Синоніми ж *безсильний-зів'ялий-змалілий* (**1. Безсильний** – який не має фізичної сили; немічний, слабкий, знесилений [2, с. 198]; **2. Зів'ялий** – *перен.* який утратив жвавість, рухливість, бадьорість; млявий [2, с. 331]; **3. Змалілий** – той, який зменшився у розмірі [2, с. 358]) об'єднуються за рахунок семи «слабкість», до того ж стилістично-нейтральне *безсильний* уточнюється стилістично-забарвленим *зів'ялий* та оказіональним *змалілий*, адже той, який зменшився у розмірі обов'язково втратив силу, став слабким.

До третього класу синонімів належать так звані емоційно-забарвлені (або експресивні) синоніми. Значення їх відрізняється від значення слів іншого синонімічного гнізда емоційним забарвленням, що виявляє ставлення особи до цього явища. Тут не йдеться про слова, в яких оцінний елемент є предметно-понятійною основою значення, а тільки про ті, що в них емоційне забарвлення не пов'язане з самим предметом чи явищем, а виявляє наше ставлення до нього *ошелешений-пригнічений, клята-довбана*, наприклад: «*Майка ще тупцювала на порозі – ошелешена, пригнічена, а поштарка вже до справи взялася*» [3, с. 54]. «*Клята, довбана піч!*» [3, с. 53]. Так, *ошелешена-пригнічена* (**1. Ошелешений** – надзвичайно здивований,

вражений; приголомшений [2, с. 641]; **2. Пригнічений** – охоплений гнітючими, важкими, болісними почуттями [2, с. 702]) синонімізуються в синонімічному ряді через сему «пригнічений стан», а *клятий-довбаний* (**1. Клятий** – сильний за ступенем свого вияву; довготривалий (про явища природи) [2, с. 412]; **2. Довбаний** – вигот. із суцільного шматка дерева довбанням, видовбуванням або *розм., просторіч.* сильний за ступенем свого вияву [2, с. 213]) об'єднуються семантичним множителем «сила вияву негативних емоцій». У таких синонімічних парах *ошелешена-пригнічена, клята-довбана* перші компоненти позбавлені виразної оцінки, а другі виражають негативне ставлення. Емоційні синоніми, як і стилістичні, можуть у синонімічному гнізді пов'язуватися у складну систему, що диференціюється за експресією.

«Синонімічне зближення значень різних слів полягає в комунікативній актуалізації спільних частин значень, що належать до різних дискретних одиниць. Ряд синонімічних значень слів на фоні відмінностей між значеннями, підсилених формальними відмінностями дискретних одиниць демонструє різного ступеня семантичну спільність значень» [4, с. 40]. Синонімія підкреслює відсутність чітких меж між виділеними із семантичного континууму значеннями, навіть якщо вони втілені в різні дискретні форми – різні слова. Слова, значення яких синонімізуються, не тільки мають відмінні звукові комплекси, а характеризуються, насамперед, відмінностями в історично сформованих семантичних структурах. Синонімічні значення зберігають ці відмінності.

Саме тому ряд синонімічних значень, як і полісемічне слово, являє собою єдність семантичного спільного з семантично відмінним. При цьому полісемічне слово виділяє семантично відмінне в семантично спільному; ряд синонімічних значень, навпаки, підкреслює семантичне спільне у семантично відмінному.

Таким чином, сучасна українська проза засвідчує вживання лексико-синонімічних рядів, лексико-семантичні варіанти яких містять компоненти значення, що важко піддаються словесному опису, але характеризуються лексичною, семантичною і синтаксичною сполучуваністю слова. Залежно від компонента, яким відрізняються лексико-семантичні варіанти в синонімічному ряді, слова-синоніми поділяються на логічні, емоційні і стилістичні відповідно до трьох аспектів характеристики слова, які яскраво репрезентуються у прозі сучасних українських письменників. Семіотичний підхід до вивчення лексичної синоніміки допомагає визначити також стилістичні функції синонімів у творі, тобто з якою метою автор надає лексико-семантичному варіанту саме того відтінку значення, яким зближує його в контексті з іншими лексико-семантичними варіантами. Тому дослідження лексико-синонімічного рівня твору в термінах такого підходу є актуальним, насамперед через повсякчас новизну та свіжість таких лексичних одиниць у межах окремого контексту. Важливим та актуальним залишається також вивчення мовних особливостей текстів сучасної жіночої прози з різних точок зору лінгвістичних знань.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андієвська Е. Казка про бика й метелика / Емма Андієвська // Джалапіта. – Львів: Піраміда, 2006. – 211 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. : Перун, 2007. – 1736 с.
3. Дашвар Л. На запах мяса / Люко Дашвар. – К. : Клуб Сімейного Дозвілля, 2013. – 368 с.
4. Лисиченко Л. Типи синонімів за значенням / Лідія Лисиченко // УМЛШ. – 1973. – № 7. – С. 40–48.
5. Матіос М. Солодка даруся / Марія Матіос. – Львів : Піраміда, 2007. – 188 с.
6. Муравицька М. Полісемія й синонімія / Маргарита Муравицька // Мовознавство. – 1983. – № 1. – С. 29–39.

© Семак Л. А., 2014

Дата надходження статті до редколегії 03.03.2014 р.

СЕМАК Людмила Анатоліївна – викладач кафедри філології Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету, м. Дніпропетровськ.

Коло наукових інтересів: лексична семантика, лінгвістичний аналіз художнього тексту, контекстуальна синоніміка у сучасній жіночій прозі.